

BAL KÉZRE A ZONGORÁN

A bal kéz

A bal kézre mindig úgy tekintettek, mint a kevésbé ügyes kézre, amely *jobbításra*, *ügyesítésre* szorul. Még mielőtt bizonyított lett volna, hogy a balkezesség nem egy kiküszöbölendő hiba vagy fogyatékoság, hanem a jobb agyfélteke dominanciájának velejárója, megbélyegzően, gyakran *sutának*, *balognak*, *balogsutának* nevezték. Maga a *bal* szót tartalmazó szóösszetételek vagy szófordulatok is erőteljesen negatív felhangúak – ilyenek például a *balfácán*, *kétkelzes*, *balsiker*, *balsejtelem*, *balsors*, *balszerencse*, *baleset*, *balul sül el*. A megbélyegzés háttéréről szóló legendák a középkorig is visszanyúlnak, amikor, sok esetben, nemcsak hibának, fogyatékoságnak, hanem egyenesen a gonosz lélek, az ördög művének tartották a balkezességet.

A *bal* szó negatív felhangja viszont nemcsak a magyar nyelv sajátja. A latin *sinistralis* [bal oldali] szóból származik az angol *sinister*, a francia *sinistre*, a román *sinistru* vagy az olasz *sinistra/sinistrato* szó, melyek jelentése: baljóslatú, vészjósoló, fenyegető. A zongorajelölésben használt balkézjelölés olasz változata pedig a *mano sinistra*. De a francia balkéz-jelölés *gauche* szavának úgyszintén negatív kicsengésű a jelentése: félszeg, esetlen, ügyetlen. És, hogy a kezdő zongorázásban a balkéz kezdeti ügyetlensége (a többségi jobbkezeseknél) mennyire velejáró jelenség, talán nem szükséges részletezni.

Balkezes hangszerek

A balkezesség természetesként való elfogadása maga után vonta, hogy ma már az óvodákban és elemi iskolákban nem teszik át erőszakkal az ecsetet, ceruzát vagy töltőtollat a bal kézről jobbra. Mára már a gitárkészítők is sorozatban készítik a balkezes klasszikus-akusztikus és elektromos gitárokat, és nem kell már a húrok helyét megcserélniük olyan balkezes gitárosoknak, mint Paul McCartney vagy Jimi Hendrix. S, bár a polcokon ott vannak a balkezes gitárok, megjegyezzük, hogy a neves balkezes klasszikus gitárosok közül senki sem használja ezeket. Hubert Käppel gitárművész, a 21. századi klasszikus gitártechnika egyik nagy mestere kifejti (2016, 20): „mivel mindkét kéz technikai követelménye egyenlő mértékű, semmi hátránya nem származik azon balkezeseknek, akik az itt bemutatott [jobbkezes] tartást alkalmazzák. Az eredendően erősebb

izomzat a balkezesek esetében még előny is lehet, hiszen a húrlefogó játzó kéz (b.k.) igénybevétele rendszerint jóval intenzívebb mint a pengető jobb kéz¹. Hasonlóképp, a hegedűsöknél és más vonós hangszereseknél is megjelenik a balkezes hangszer, de a neves művészek egyike sem veszi kézbe. Kuriózum, de a zongoránál is hasonló a jelenség: 1998-ban, Christopher Seed zongorista kérésére elkészült az első *balkezes zongora*² is – klaviatúrája és húrendezése tükörfordítása a megszokottnak (jobbkezesnek), ahol a mély hangok a jobb oldalon, magasak a balon helyezkednek el. Losó Géza zongoraművész indítványozására a lipcsei Blüthner cég 2001-ben kialakítja és legyártja az első modern balkezes zongorát. Egy esettanulmány (Laeng – Park 1999, 363 és 375) bemutatja, hogy a *balkezes zongorán* (a „tükör”-klaviatúrás zongorán) először játzó teljesen kezdő balkezesek jobb teljesítményt nyújtottak, mint a klasszikus klaviatúrájú zongorán. Tehát a balkézhez a *balkezes zongora* sokkal kézenfekvőbbnek, természetesebbnek bizonyult. A tanulmány kiemeli viszont, hogy pár év gyakorlás a klasszikus zongorán már relativizálja az első balkézdominanciát a zongorázásnál, és később, a balkezes zongoraművészeknél pedig teljesen meg is szünteti a különbséget (nem lesz releváns a jobb- vagy balkezesség). Elokvens példaként szolgálhat a balkezes zongoristák sorából Szergej Rahmanyinov, Glenn Gould vagy Daniel Barenboim esete. Az esettanulmány szerzői kiemelik, hogy végsősoron a haladó zongoristák célja épp az, hogy mindkét kezét a lehető leginkább függetlenítsék, és technikájukat a lehető legmagasabb szinten kiegyenlítsék. Viszont az is tény, hogy, előbb a digitális, majd az akusztikus *balkezes zongora* („tükör”-klaviatúrás zongora) prototípusának hiányában nem is tűnhetett ki korábban semmilyen különbség a jobb- vagy balkezesek zongorajátékában. Márpedig az elmúlt pár évtized tapasztalatai azt mutatják, hogy – ha a technikában nem is, de – a gondolkodás-megvalósítás tengelyén igenis érzékelhetőek a különbségek. Losó Géza zongoraművész és zongoratanár azt állítja, hogy a *balkezes zongorán* való játszás egy – eddig nem ismert – felszabadulási érzést jelent számára. Talán érdemes a kutatásokat ilyen irányba is tovább vinni.

A zeneirodalomból ismert zongoraművek többségében a jobb kéz szerepe igényesebb és technikásabb, és emiatt úgy tűnhet, hogy ez a jobbkezeseknek (a többségnek) kedvez, és kevésbé a balkezeseknek. Egy friss német esettanulmány viszont kimutatta (Kopiez és társai 2011, 358), hogy – a logikával

---

¹ “As the requirements for both hands are of equal dimensions, there are no disadvantages for left-handers if they choose to play in the posture described here [right-handed]. The inherently stronger muscles of a left-hander can even be advantage because the demands on the fingering hand (LH) are often more strenuous than those required in the RH” (Käppel 2016, 20).

² Ez egy Conrad Graf 1826-os bécsi zongora tükör-replikája.

ellentétben – zongoraszakos zeneakadémiai diákok skálajátszásában a jobb kéz szenzomotoros precizitása a bal kezét felülmúlja, mind a jobbkezes, mind a balkezes zongoristák esetében. Következtetésük, hogy a zongorázásban nem hátráltató a balkezesség.

Tény azonban – a többségi jobbkezesknél –, hogy a balkéz hátrányát hosszabb edzéssel és gyakorlással lehet csak a jobbkezes szintjére emelni. Ezért is próbálták az elmúlt bő két évszázadban egyre hangsúlyosabban odafigyelni a balkezes technika fejlesztésére, ezért születtek meg azok a balkéz-gyakorlatok, balkezes-etűdök, melyek a „gyengébbik” kéz ügyesítését célozzák meg.

A „csak balkezes” zongorajáték előfutárai, úttörői

A balkézes technika fejlesztésére készült gyakorlatok és etűdök lesznek azok, amelyek megalapozzák, előkészítik a terepet a későbbi, ún. „csak balkezes” (csak balkezre írott) zongoraművek megszületésének. Míg az előbbi kompozíciók a kétkezes zongoristák balkézes fejlesztését célozzák, addig a későbbiek a jobbkezesekre megsérült „csak balkezes” zongoristák repertoár-darabjait jelentik.

Az előfutárok között két nevet említenénk az 1840-50-es évekből: Alexander Dreyschock-ot és Adolfo Fumagallit. A zenetörténetben kevésbé ismert nevek, de koruk zongorajátékának virtuózai.

Alexander Dreyschock (1818-1869) egy cseh zongoravirtuóz, aki európai hírnevét rendkívüli virtuozitásával, és ezen belül is fenomenális balkézes technikájával alapozza meg. A zenetörténet az első „csak balkezes” művek előadójaként tartja számon (Edel 1994, 17). Az 1843-as párizsi bemutatkozásán már műsorán szerepel egy „csak bal kezre” írott darab, melynek közönség-sikere elsőpró erejű. Feljegyzik róla azt is, hogy Chopin *Forradalmi etűdjének* (op. 10, nr. 12, *c-moll*) balkézes-meneteit oktávokban játssza, anélkül, hogy a tempón bármit is lassítana – és legtöbb koncertjén műsorra is tűzi a darabot a bravúr és a siker végett. Egy alkalommal, ezzel a hatásvadász bravúrral a bécsi közönséget is elvarázsolja. Azt a Bécset, amely ekkor Liszt lábainál hever. A zongoravirtuozitás eme magaslatán, a kihívást Liszt sem hagyhatja viszonzatlanul: ő az op. 25, nr. 2 *f-moll* (*Presto*) etűdöt adja elő jobbkezes-oktávokban³ (Brofeldt).

Adolfo Fumagalli (1828-1856) egy rövid életű olasz zongoristavirtuóz, kinek neve a remek balkézeskompozícióinak köszönhetően maradt fenn. Egyik

---

³ Egy bécsi koncertjének záródarabjaként Liszt eljátssza az említett *f-moll* Chopin-etűdöt, majd a tapsvihár után, ráadásként, megismétli, de ezúttal a jobbkezes amúgy is virtuóz szólólamát – a hatás kedvéért – lassan oktávokban indítja, majd fokozatosan felpörgeti a tempót.

legjelentősebb és legbravúrosabb darabja a Lisztnek dedikált op. 106-os *Grande Fantasia sur Robert le Diable de Meyerbeer* (1855) bal kézre írott kompozíció. A remek balkéztechnikájának köszönhetően kortársai a zongora Paganinijének is nevezik (Patterson 1999, 187).

A „csak bal kézre” írott művek indokai és céljai

A „csak bal kézre” írott művek több okból vagy célból keletkeznek:

1. Az első a *didaktikai cél*, valamint *balkéz-technika kialakításának célja*: a művek (gyakorlatok, etűdök) a bal kéz megerősítését, játéktechnikai képességeinek növelését, kezek és ujjak függetlenítését célozzák.

A. Jelzi ezt a célt az is, hogy számos esetben a szerzők a gyakorlat-gyűjteményt egyenesen balkéz-zongoraiskolának nevezik. Ilyen pl. [Carl Czerny op. 399-es zongoraiskolája⁴,] Hermann Berens op. 89-es balkéz-zongoraiskolája⁵, Louis Köhler op. 302-es balkéz-iskolája⁶, vagy éppen Paul Wittgenstein 1957-es, 3-kötetes balkéz-zongoraiskolája⁷, mely utóbbi a gyakorlatok és etűdök mellé a balkéz-átiratokat is beiktatja.

B. Ugyanezt a célt szolgálják a balkéz-zongoraiskolák mellett a „*csak bal kézre*” írt etűdsorozatok, vagy a pódiumdarabokká előléptetett koncertetűdök. Kiemelve párat a hosszú sorból, megemlíthetjük Charles-Valentin Alkan op. 76-os hármast *etűdsorozatának*⁸ első darabját; Carl Czerny op. 735-ös etűdjeit „*csak bal kézre*”, Zichy Géza saját részére írott *6 etűdjét* és *4 koncertetűdjét*, Max Reger négy *balkéz-gyakorlatát*, Ferdinando Bonamici gyakorlat- és etűdsorozatait (op. 271, 272, 273), József Hofmann op. 32-es *etűdjét*, Camille Saint-Saëns op. 135-ös *6 etűdjét*, Sergei Bortkiewicz op. 29-es *12 etűdjének* 5. darabját, Émile-Robert Blanchet op. 19-es *9 koncertetűdjét* és op. 53-as *13 etűdjét*, vagy Moritz Moszkowski zeneszerző-zongorista op. 92-es *12 etűdjét bal kézre* (1915). Talán

---

⁴ Carl Czerny (1791-1857): *Die Schule der linken Hand* (op. 399, 1836-37) – mely ugyan kétkézes gyakorlatokat tartalmaz, de a jobb kéz csak egyfajta kísérete, harmóniai támasztéka a balkézgyakorlatoknak;

⁵ Hermann Berens: *Die Pflege der linken Hand* (op. 89, 1870 körül) kötete 45 gyakorlatot és 25 etűdöt tartalmaz „*csak bal kézre*”;

⁶ Louis Köhler (1820-1886): *Schule der linken Hand* (op. 302, 1881);

⁷ Paul Wittgenstein (1887-1961): *Schule für die linke Hand* (IPW 1, 1957): 1) *Fingerübungen*, 2) *Etüden*, 3) *Bearbeitungen*;

⁸ A sorozat második darabja jobb kézre, a harmadik két kézre íródott.

a legjelentősebbek és legismertebbek közé tartoznak Leopold Godowsky Chopin etűd-átdolgozásai is – ő az op. 10 és op. 25-ös etűdsorozat darabjaiból 53 átdolgozást készített (egy-egy etűdökre többet is), melyek közül 22 „*csak bal kézre*” való átdolgozás.

2. Második indok a *zeneszerzői inspiráció* és *találékonyosság* kifejezése, vagy az előadóművészi kihívás, és netán a közönségsiker elérése. Ilyenek a már említett Alexander Dreyschock vagy Adolfo Fumagalli balkéz-variációi, balkéz-parafrázisai, de ide sorolhatjuk Felix Blumenfeld op. 36-os *etűdjét*, bizonyos tekintetben a Godowsky⁹-etűdátíratokat is, vagy akár Bartók *Balkéz-tanulmányát* (mely a Zichy Géza gróf házában való zongorázás utóhatása), stb.
3. Harmadikként, kiváltó okként megnevezhetjük a *túleröltetést*; az ideiglenes vagy végleges *sérülést*, *bénulást* és *balesetet*; vagy akár a *születési rendellenességet*. Ezen okok következtében születik a legtöbb „*csak bal kézre*” komponált zongoramű (átíratok és parafrázisok, variációk, koncertetűdők, szonáták, kamaraművek, zongorakoncertek), melyek száma az ezret is jóval meghaladja – kezdve a Zichy Géza által komponált szonátától vagy zongora-versenytől, a Paul Wittgensteinnek komponált jól ismert műveken át egész a kortárs „*csak balkezes*” alkotásokig.
  - A túleröltetés (akkut vagy krónikus inhuvelygyulladás, ideiglenes vagy végleges bénulás) a jobbkezes esetében sem ritka a művészeknél sem – pl. Clara Schumann a főként brahmsi zongoraversenyek zongoraszólamának nehézsége, orkesztrális faktúrája előhossa és felerősíti a krónikus jobbkezes-panaszát, olyannyira, hogy képtelen azt zongorázásra használni. Végül egy bizonyos dr. Esmarch magánklinikáján, egy hosszas és sokoldalú terápia segítségével sikerül teljesen gyógyítania jobb kezét, és tudja folytatnia az európai hangversenyturnékat. De időközben, bátorításként, Brahms átírja neki Bach *d-moll Chaconne*-jét (a *2. hegedűpartitúrából*) „*csak bal kézre*”.
  - Hasonlóan jár Alexander Szkrjabin is, aki – konzervatóriumi diákként – Balakirev *Iszlamej-fantáziáját* és Liszt *Don Juan parafrázisát* gyakorolva túlerölteti magát, és időlegesen megbénul a jobb keze. Ennek az időszaknak az eredménye a balkéztechnika-kájának

---

⁹ Godowsky a balkéz-technika egyik megszállottja, átdolgozásai vagy saját kompozíciói elképesztő balkéztechnikát igényelnek. A Chopin etűd-átdolgozásai mellett kiemelkedik az 1929-es keletkezésű, 8-tételes *Szvit „csak bal kézre”*.

tökéletesítése, egy *Strauss-keringő parafrázisa* és az op. 9-es *Pre-lúd és noktürn*, mindezek „*csak bal kézre*”.

- Néha kisebb sérülések vagy balesetek is derékba törhetik a zongorista karriert. Gary Graffman (1928*) amerikai zongorista 1977-ben kifecamítja jobb kezének gyűrűs ujját. A sérülés következtében, előbb a darabok ujjrendjét dolgozza át, azonban ez súlyosbítja jobb kezének állapotát, így 1979-ben arra kényszerül, hogy lemondjon a jobb kezével történő zongorázásról. Neki született Ned Rorem zeneszerző 1993-as, 4. *zongoraversenye bal kézre*, vagy William Bolcom *Gaea* című 1995-ös zongora-versenye. Hasonlóan jár Harriet Cohen (1895-1967) angol zongoraművésznő, aki egy sikeres karrier közepén egy banális konyhai balesetet szenved: vizet tölt egy pohárba, miközben az széttörik, és olyan szerencsétlenül sebesíti meg jobb kezét, hogy pár évig csak bal kézzel tud zongorázni. Mivel később sem javul fel teljesen, ennek következtében 1960-ban visszavonul a koncertzongorázástól. Arnold Bax zeneszerző, a sérülést követően, 1948-ban, egy balkéz-zongoraversenyt (*Concertante*) komponál számára.
- Cor de Groot (1914-1993) holland zongorista és zeneszerző esete szerencsésebb. Az amszterdami zeneakadémia jeles végzettjeként az amszterdami Concertgebouw Orchestra szóló-zongoristája lesz, majd a világ számos pontján elért koncertsikerek után, 1959-ben, 45 éves korában, egy jobbkari idegrendszeri rendellenesség következtében a balkezes művek előadása mellett dönt. Több mint 80 balkéz-átírat mellett kompozíciói is születnek balkézre – ilyen pl. az 1961-es *Apparitions* „*csak bal kézre*” írott című darabja. Szerencséjére rövidesen ismét megjavul jobb keze, így folytathatja szokásos koncertzongorista pályafutását.
- Az ideiglenes vagy végleges jobbkezes-sérülések vagy -balesetek sora sajnos nagyon hosszú. Zichy Géza vadászbalesete talán az első olyan ismert incidens, melynek ellenére zongoraművésszé képezi ki magát az amputációt elszenvedett fiatal zenész. Ravel *D-dúr balkéz-zongoraversenye* révén ismertté vált Paul Wittgenstein neve és története mindenki számára ismert, de ennek az ismertségnek az árnyékában már ritkábban esik szó a többi jeles balkéz-zongoristáról: pl. a cseh származású, Bécsben született Otokar Hollmann (1894-1967) zongoraművésztől, Wittgenstein kortársáról, akinek a neve épp Wittgenstein ismertsége (és részben önzése) miatt marad kevésbé ismert. Hollmann-nak, Wittgenstein-hoz ha-

sonlóan, az I. világháborúban sérül¹⁰ meg jobb keze, így az eredetileg hegedűművész Hollmann a balesetét követően válik neves zongoristává. Az ő felkérésére és megrendelésére számos alkotás születik cseh zeneszerzők tollából: Leos Janáček *Cap-ricciója zongorára és fűvósokra*, Bohuslav Martinů *Concertinója/Divertimentója zongorára és kamarazenekearra*, Erwin Schulhoff *3. zongorasztijte*, Jaroslav Tomášek *op. 7-es zongoraszonátája bal kézre*, Josef Förster *op. 142-es két darabja balkézre*, stb. De Siegfried Rapp (1917-1977) keletnémet zongorista is ebbe a felsorolásba tartozik. Rapp a második világháborúban, az orosz fronton, robbanásban veszíti el jobb karját. Neve főként azért marad fenn, mert ő mutatja be először Prokofjev *op. 53-as 4. zongoraversenyét* (bal kézre), és gyakran játssza sikerrel Britten *Diversions „balkéz-zongoraversenyét”* is.

- Néha *neurológiai* vagy épp *születési rendellenességgel* is szembeülhetünk: ilyen az 1989-ben született, most 30 éves Nicholas McCarthy brit zongorista esete, aki jobb oldalán csak felkarral születik. E hiány ellenére 14 éves korában komoly zongoratanulmányokba kezd, majd akaraterjének tanúbizony-ságául a híres londoni Royal Collage of Music zongora szakának végzettje lesz, „*csak bal kézre*” írott vagy átdolgozott művekkel a repertoárján. Leon Fleisher 1928-ban született – most 91 éves – zongoraművész karrierjét pedig egy neurológiai rendellenesség szakította félbe. Az ukrán-lengyel gyökerű amerikai zongorista a 20. század egyik legjobbjának indul: Arthur Schnabel tanítvá-nyaként 16 évesen mutatkozik be a nagyközönségnek a New Yorki Filharmonikusokkal, Pierre Monteux vezénylete alatt. 1963-ban, 35 éves korában, *fokális disztónia*¹¹ következtében a jobb kezének akaratlagos irányítását elveszíti. A 20. század végén, az 1990-es években a *disztónia* tüneteit mérsékelni tudta *Botox*-injekciós kezeléseket és az azt kiegészítő *Rolfing*-manuálterápia révén, így 35 év után ismét elkezd kétkezesen játszani.

---

¹⁰ Átlövik jobb tenyerét, és kézközépcsontjai széttroncsolódnak.

¹¹ *Disztónia* – neurológiai rendellenesség, mely következtében a test egy részén kóros és akaratlan izom-összehúzódások jelentkeznek. *Fokális disztónia* – ha csak egy testrészt érintenek a kóros és akaratlan izomösszehúzódások. Eckart Altenmüller orvos-kutató szerint (2005, 6-7) – aki Robert Schumann levelei, naplójegyzetei alapján utólagos diagnózist állított fel – a zeneszerző jobb kezének középső három ujját is ugyanez a *fokális disztónia* érintette, és ezen az ujjérősítő szerkezetek sem tudtak hosszabb távon segíteni.

A „csak bal kézre” írott zongorairodalom jelentősége – szerzők, művek, előadók

A következőkben – egyes előadók vagy megrendelők szemszögéből nézve, valamint keletkezési háttértörténetük prizmáján át – kiemelünk néhány művet a „*csak bal kézre*” írott zeneirodalmi alkotások közül, szemléltetve ennek a repertoárnak gazdagságát és jelentőségét.

Az első jelentős balkéz-zongorista és -zeneszerző gróf Zichy Géza (1849-1924). Mivel általában keveset tudni róla, kitérek nem mindennapi történetére, életútjára és zenei munkásságára. Zichy Lipót 1848-as honvéd alezredes és Sztáray Mária grófnő gyermekeként születik. Grófi gyermekként a zene, a zongorázás kisgyermekkorától jelen van életében, ugyanúgy, mint a fegyverekkel való bánás. 1863 szeptemberében, 14 évesen, egy vadászat alkalmával végzetesen megsebesíti jobb karját, olyannyira, hogy élete megmentéséért az orvosok pár órán belül amputálják. A szerencsétlen baleset oka egy kis figyelmetlenség: a vadászat helyszínére megérkezve szerencsétlenül emeli ki a kocsiból a töltött fegyvert, és annak kakasa beakad, felhúzódik és elsül:

„Mi ezalatt a vadászat helyére érkezünk, Jóska a két töltött puskát a hátulsó üléshez támasztotta, én leszálltam és átadtam neki a gyeplőt. Egészen bizonyos, hogy karomat a komornyik szíves közreműködésével löttem le. Mindketten hibáztunk: Jóska, hogy nem vette magához a két töltött fegyvert, én, hogy a haladó kocsi után sietve fegyveremet a hátulsó ülésről kivenni iparkodtam s a puska csövét a középen fogva meg, erősen húztam kifelé. Az egyik állat meglátott (a szamaraknak nem volt szemellenzőjük) s egyet ugrott, ekkor a fegyver kakasa az ülésbe akadt, felhúzódt s visszapattant. A lövés közvetlen közlől érte jobb felsőkaromat. Magasra ugrottam, fülem megcsendült; úgy hangzott, mint egy kis harang. Nem éreztem fájdalmat, csupán egy ütést s melegséget egész karomban” (Zichy 1915, 5-6).

A katona édesapa, amikor meghallja ami történt, és konzultálva az orvosokkal megtudja, hogy fiának karját amputálni kell, rongyként esik össze:

„Atyám megijött, szilárd katonalépésekkel közeledett hozzám s meghatottságát mindenáron leplezni akarta. Megragadtam a kezét, megcsókoltam és kértem, bocsássa meg, hogy gondatlanságommal bánatot okoztam neki. Az anygali jóságú ember zokogva futott ki a szobából. [...] Ezalatt az orvosok kénytelenek voltak atyámat is gondozni, mert midőn közölték velem,

hogy karamot le kell vágni, a kemény katona, mint egy szél-
ütött rogyott össze” (Zichy 1915, 8-9).

A 14 éves ifjú Zichy Géza hihetetlen akaraterővel áll talpra, és küzd meg a hétköznapi nehézségeivel:

„Gyámoltalanságom az élet mindennapi szükségleteivel szemben kétségbeejtett; úgy bujdoskoltam, mint egy megsebzett őz, s azt gondoltam: «Így tovább nem mehet». [...] Én halálosan fáradt és szomorú voltam, irtózva kerültem a zongorát; azok a fehér billentyűk úgy vigyorogtak reám, mint egy csontváz fogai. [...] Első leveletem nevelőmnak írtam, mely így szólt: «Kedves jó Csiky! Ha én egy év lefolyása után nem leszek képes mindent – mit eddig két kézzel végeztem – egy kézzel megtenni, főbe lövöm magamat!» [...] Én fölvettem a harcot sorssal. [...] Ma már almát hámozok, magam vágom le körmeimet, egyedül öltözködöm, lovagolok, négyes fogatot hajtok, golyóval, söréttel jó vadász vagyok, sőt kissé zongorázni is megtanultam. Az ember fél kézzel is lehet független, csak tudni kell, hogyan” (Zichy 1915, 10-12).

Mérhetetlen akarateréjének köszönhetően 3 év múlva, 17 évesen már koncertpódiumra lép Pozsonyban. Liszt felügyel tehetségére és ambíciójára, és tanítványául fogadja. Később egyike lesz a legközelebbi barátainak. Zeneszerzésre Robert Volkmann tanítja, aki különben az 1875-ben alakult Zeneakadémia zeneszerzés-tanára is. Ezt követően pedig koncertzongoristaként – bal kézre írt vagy adaptált művekkel – hangversenykörútjain Európa számos országában fellép (Ausztria, Olaszország, Németország, Franciaország, Belgium, Svédország, Oroszország, Románia), a bevételeket mindig jótékony-sági célokra áldozva.

Zichy Géza a magyar zenei élet egyik felvirágoztatója – mind zongoristaként és zeneszerzőként, mind szervezőként, operaházi intendánsként, karmesterként, a Nemzeti Zenede¹² elnökeként és mecénásként. Zeneszerzői munkássága elsősorban a zongorához kötődik: számos balkéz-átíratot és -parafrazist, etűdöket, koncertetűdöket, zongoraszonátát és zongoraversenyt komponál. Fennmaradt zongoraműveit – a zongoraverseny kivételével – Artur Cimirro brazil zongorista veszi lemezre 2016-ban (2 CD-s kiadás), és a Cimirroval való beszélgetésem során kiderült, hogy sajnos száznál is több átírata, dala, és zongorakompozíciója semmisülhetett meg a II. világháborúban, amikor tűz ütött ki néhai házában. Ezeknek a kompozícióknak még a címeit sem ismerjük. A zongoraversenyét a magyar zenetörténeti források –

---

¹² Nemzeti Zenede – ma a Bartók Béla Zeneművészeti Szakközépiskola.

érthetetlen módon – teljesen mellőzik. Kottáját tekintve sajnos csak a kétzongorás változat lehetséges fel – a zenekari letét vagy még kiadatlan vagy eltűnhetett (Artur Cimirro zongoristával való levelezés alapján).

A zongoraművek mellett dalokat, kórusműveket, egyházi kompozíciókat, majd később egy táncjátékot (*Gemma*), valamint számos operát is komponál (*A vár története*, *Alár*, *Roland mester*, valamint a nagy *Rákóczi-trilógia*: *Nemo*, *II. Rákóczi Ferenc*, *Rodostó*). Ez utóbbiak annak is az eredményei, hogy a Nemzeti Színház, majd később a Magyar Királyi Operaház intendánsa 25 éven át, és olykor vendégkarnagya is.

Zichy Géza szépirodalmi munkássága is jelentős: cikkei, elbeszélései, költeményei a jelentősebb magyar lapokban és folyóiratokban is megjelennek, ezek mellett regényeket, színházi drámát és vígjátékokat is ír, illetve saját operáinak szövegekönyveit is ő maga veti papírra.

Mikszáth Kálmán így ír a zenész és irodalmár Zichyről:

„Gróf Zichy Géza fölött meg az összes irodalmi és művészi körök háborút folytatnak egymással, hogy hová tartozik tulajdonképpen. És ő meg azt sem teheti, hogy az egyik kezét oda nyújtáná a művészeknek a másikat az íróknak: »osztozatok meg rajtam«. A nemes grófnak csak egy keze van. [...] Kölcseynek csak egy szeme volt és mégis többet és messzebb látott vele, mint összes kortársai; Zichynek is olyan ez az egy keze, hogy többet ér ötvennél. [...] A külföldön éppúgy, mint itthon, méltánylással szólnak nemes fölfogásáról a játékokban és bámulattal csodás technikájáról. Egy Budapesten tartott hangverseny alkalmával a fölzúgott tapsvihár után, melyet Zichy aratott, maga az ősz maestro, Liszt is így szólt lelkesülten: »Ennyit már magam sem akartam«. [...] S ilyenkor télen, mikor a világhírű öreg [Liszt] *idehaza* van, már-már a zene felé hajlítja hajlama a grófot, annyira, hogy távozóban látjuk benne az író. De az csak tavaszig tart. Amint aztán tavasszal kihajtanak a völgyek, lombok, dalolni kezdenek a pacsirták, kizöldülnek a mezők, a fecskék megjönnek, az öreg pedig elmegy, megint az író lép előtérbe Zichyben. A történelem nem mutathat Janus arcot ennél rokonszenvesebbet” – írja Mikszáth Kálmán – in: *Cikkek és karcolatok II.* – <http://mek.oszk.hu/00900/00901/html/01.htm> (2018. 09. 07.).

Zenei és szépirodalmi alkotásai mellett kiemelkedő a *Félkezű ember* című könyve, melyben saját személyes története apropóján az első világháború ha-

dirokkant katonáit igyekeznek lelkesíteni, és számos gyakorlati tanáccsal el-
látni (akiket egyébként pénzzel is támogat). A könyvet az I. világháború alatt
5-ször nyomják újra.

Említésre méltó, hogy Bartók 1903-as *Balkéz-tanulmánya* Zichy balkezes
játékának hatására/ inspirációjára születik. 18 évesen ugyanis lehetősége volt
a Zichy-házban, a gróf társaságában zongorázni.

Zichy balkéz-zongorajátékát híven tükrözik etűdsorozatai, átdolgozásai.
Kiemelkedő szemléltető példa lehet Schubert *Erlkönig*-jének zongora-átdol-
gozása, vagy Bach 2. hegedűpartita-beli *Chaconne*-jének átdolgozása is (me-
lyet Johannes Brahms, majd Paul Wittgenstein is feldolgoz).

A zenetörténet legismertebb balkéz-zongoristája kétségkívül Paul Witt-
genstein (1887-1961). Bécsben születik, az Osztrák-Magyar Monarchia
egyik leggazdagabb családjában. Édesapja, Karl Wittgenstein üzletember egy
hatalmas fémipari céget birtokol és menedzsel. A Monarchia modern vas- és
acéliparának megalapozójaként szinte kizárólagos monopóliummal rendel-
kezik. Befolyását jól jelzi, hogy egyenesen „*Eisenkönig*-nek”, „vaskirálynak”
nevezik. Vaskézrel és vasfegyelemmel neveli kilenc gyermekét is, kik közül
a két legfiatalabb Ludwig (a későbbi filozófus) és Paul (a zongorista) európai
hírnévre tesz szert. Egyes történészek ennek a szigoroknak és túlzott elvárásnak
tulajdonítják, hogy a három idősebb fiú fiatalon öngyilkosságba menekül
(Winkler 2004, 8).

Hogy a család művészeti és zenei kötődését láthassuk, kiemeljük, hogy
Karl, az édesapa, már gyermekkorától intenzív zenei környezetben nevelke-
dik. Lánytestvérei közül Anna-nak Johannes Brahms volt a zongoratanára,
Clara-nak Goldmark Károly hegedűművész-zeneszerző volt a zongoratanára,
Josefine-nak Julius Stockhausen énekművész a tanára, az a Stockhausen, aki
a bemutatón Mendelssohn-Bartholdy *Elias*-ának címszerepét éneklő, és aki
Brahms dalainak egyik első előadójaként is ismert (Nyíri 1983, 3). Ő maga,
Karl, pedig jó hegedűs. Különb, a családnál nevelkedik ekkor unokatest-
vére, *Joseph Joachim* későbbi hegedűművész is.

Mivel Karl – a műszaki tanulmányokat végzett iparmágnás édesapa – te-
hetséges hegedűs, nem meglepő, hogy a gyermekei is korán művészeti neve-
lésben részesülnek: Hans, Paul egyik bátyja, zenei csodagyerek, aki több
hangszeren virtuóz módon játszik (sajnos 25 évesen öngyilkos lesz), Hermine
nővére jelentős festő lesz, Rudolf bátyja jó esellista (aki 23 évesen ugyancsak
öngyilkosságot követ el), Paul pedig zongoraművész (Nyíri 1983, 4). Mind-
emellett természetes, hogy a bécsi családi ház a legjelentősebb művészek ta-
lálkozóhelye, ahol nem kisebb zenészek fordulnak meg rendszeresen, mint

Johannes Brahms és Clara Schumann, Joseph Joachim és Pablo Casals, Gustav Mahler és Richard Strauss (ez utóbbival a gyermek Paul gyakran duettetik is), Bruno Walter, vagy az orgonaművész és zeneszerző Josef Labor (Edel 1994, 30).

Paul Wittgensteint zongorára a neves Theodor Leschetizky (Czerny-tanítvány) oktatja, és zeneszerzést a neves Josef Labor-tól tanul, aki többek között Arnold Schönberget is tanítja. 1913-ban, 26 évesen debütál koncertzongoristaként Bécsben, a *Musikverein*-ban. Az első világháborús balesete tehát – Zichyvel ellentétben – már zongoristaként éri. Jobb kezének amputálása után még orosz (szibériai) fogságban szenved, és csak 1915 karácsonyára tér vissza Bécsbe.

Wittgenstein ismeri személyesen Zichyt, és műveit is (bár nem játssza őket). Tisztában van a feltörő „*csak bal kézre*” írott zongorairodalommal. Ráadásul, a balkéz-zongorázás atyja, Leopold Godowsky (aki a 22 balkéz-átíratot elkészíti Chopin etűdjeiből) már 1904-től ismert a bécsi közönség előtt, sőt, 1909-1914 között a Bécsi Zeneakadémián is tanít (ő veszi át Busoni zeneakadémiai mesterkurzusait). Már az orosz-szibériai időszakban ott lebeg előtte Godowsky ösztönző példája, és ez is közrejátszik abban, hogy „*csak bal kézzel*” is folytatja a zongorázást. Az apjához hasonló erős akarattal és hihetetlen vasfegyelemmel képezi át magát teljesen önállóan balkéz-zongoristává¹³, ugyanis tanára, Leschetizky, 1915-ben meghal. Zeneszerzés-tanára és mentora, Josef Labor, már kamaramuzsikával és egy teljesen elkészített balkéz-zongoraversennyel várja haza. Labor összesen 11 kompozíciót szerez bal kézre, köztük 3 *Konzertstücköt* (Winkler 2004, 9).

Áldásos pénzügyi helyzetét kihasználva, a kor jelentős komponistáitól rendel saját maga számára balkezes kompozíciókat. Ismert, hogy a szerzőket – mintegy mecénásként – bőségesen meg is fizeti a kompozíciókért¹⁴. Így Wittgenstein a zenetörténet azon egyedi zongoraművésze lehet, aki számára nagyjából 40 művet írtak a kortárs zeneszerzők – köztük a legnagyobbak is, mint pl. Britten, Hindemith, Korngold, Prokofjev, Richard Strauss, Ravel. Ezek között van néhány szóló-zongora-kompozíció (prelúd, *toccata*, fantázia, *Scherzo*, *Klavierstück*) és kamarazenei alkotás is (trió, kvartett, kvintett, *divertimento*, szvit, hegedű-zongora szonáta), viszont a rendelt darabok legjelentősebbjei a zongoraversenyek. Wittgenstein ugyanis tisztában van azzal,

---

¹³ Ennek egy csodálatos lenyomata az 1957-ben megjelent háromkötetes balkéz-zongoraiskolája (*Schule für die linke Hand*).

¹⁴ Paul Hindemith a zongoraverseny honoráriumából pl. teljes frankfurti házát bebútorozhatja, Franz Schmidt zeneszerző pedig az alkotásaiért kapott összegből megveheti a régóta áhított lakását (Edel 1994, 31).

hogy ez az a műfaj, melyben a zenekar hangszerei méltóképpen kiegészíthetik a zongora egykezes szólamát. Nem sejtí viszont, hogy a legtöbb zeneszerzőnek épp az jelenti majd a kihívást, hogy hogyan írja meg a zongoraszólamot úgy, hogy az egy kéz kettőként szóljon. Csak zongoraversenyből¹⁵ közel 20 kompozíció született számára és rendelésére:

zeneszerző	„csak bal kézre” írott zongoraverseny	év
Sergei Bortkiewicz (1877–1952)	<i>Zongoraverseny nr. 2 in Es</i> , op. 28	1924
Rudolf Braun (1869-1925)	<i>Zongoraverseny in a</i>	1927
Benjamin Britten (1913-1976)	<i>Diversions – zongorára és zenekarra</i> (eredetileg: <i>Concert variations</i>)	1940
Paul Hindemith (1895-1963)	<i>Klaviermusik für die linke Hand mit Orchester</i> , op. 29	1923
Leonard Kastle (1929-2011)	<i>Zongoraverseny</i> ¹⁶	?
Erich W. Korngold (1897-1957)	<i>Zongoraverseny in cis</i> , op. 17	1923
Joseph Labor (1842-1924)	<i>Konzertstück in D – variációs formában</i>	1915-16
Joseph Labor	<i>Konzertstück in f</i>	1917
Joseph Labor	<i>Konzertstück in Es</i>	1923
Szergej Prokofjev (1891-1953)	<i>Zongoraverseny nr. 4 in B</i> , op. 53	1931
Maurice Ravel (1875-1937)	<i>Zongoraverseny in D</i>	1929-30
Franz Schmidt (1874-1939)	<i>Konzertante Variationen über ein Thema von Beethoven</i>	1923
Franz Schmidt	<i>Zongoraverseny nr. 2 in Es</i>	1934

¹⁵ A táblázat a következő források alapján készült: Patterson 1999, Edel 1994, Kong 1999, Brofeldt.

¹⁶ Patterson (1999, 216) és Edel (1994, 109) szerint a zongoraverseny Wittgenstein számára készült. Más forrás viszont nem jeleníti meg ezt.

Eduard Schütt (1856-1933)	<i>Paraphrase für Pianoforte Linke Hand und Orchester</i>	1929
Richard Strauss (1864-1949)	<i>Parergon zur „Symphonia Domestica“ für Klavier linke Hand und Orchester, op. 73</i>	1925
Richard Strauss	<i>Panathenäezung, op. 74</i>	1927
Alexandre Tansman (1897-1986)	<i>Konzertstück</i>	1943
Karl Weigl (1881-1949)	<i>Zongoraverseny in Es</i>	1924

Érdekes Janus-arca viszont a zenetörténetnek, hogy Wittgenstein neve Ravel balkéz-zongoraversenye révén lesz széles körben ismert az utókor számára – és ezzel ő maga is tisztában van –, bár ő, Ravel neki írott zongoraversenyét kezdetben kevésbé értékeli. Később viszont, a gyakorlás során, közelebb kerül a mű lényegéhez és üzenetéhez, és – ahogy ő maga fogalmaz – ekkorra már lenyűgözi a mű:

„Ravel magával vitt a dolgozószobájába, és eljátszta nekem az «én» koncertemet. A szólórészt, természetesen, két kézzel játszta; hasonló a zenekari szólómat is. Nem volt egy kiemelkedő zongorista, és én nem lelkesedtem a darabért. Mindig eltelik egy kis idő, amíg egy nehezebb darabbal megbarátkozom. Úgy gondolom, Ravel csalódott volt, és ezt sajnáltam. De sosem voltam képes megjátszani magam. Csak jóval később, több hónapi gyakorlás után ragadott magával a darab, akkor jöttem rá, milyen nagyszerű a darab”¹⁷ (in: Winkler 2004, 8).

Az 1932-es nyilvános zenekari premierjét megelőzően Ravel Bécsbe utazik, ahol részt vesz a zongoraverseny kézzongorás bemutatóján (Wittgenstein játssza a szólót, Walter Bricht a zenekari letétet). Megrökönyödve hallgatja, amint Wittgenstein önkényesen a zenekari anyagot sok helyen szóló-zongoraszólamná alakítja, egyes harmóniákat megváltoztat, szólókat ad hozzá, és a kadenciába is bravúros arpeggiókat iktat. Később, maga Wittgenstein is

---

¹⁷ „Ravel nahm mich mit in sein Arbeitszimmer und spielte mir »mein« Konzert vor. Den Solopart spielte er natürlich mit beiden Händen; ebenso den Orchesterpart. Er war kein herausragender Pianist, und ich war von dem Stück nicht begeistert. Es dauert immer eine Weile, bis ich mit einem schwierigen Werk vertraut bin. Ich nehme an, Ravel war enttäuscht, und es tat mir leid. Aber ich hatte nie gelernt, so zu tun als ob. Erst viel später, nachdem ich das Stück monatelang studiert hatte, war ich von ihm fasziniert und erkannte, welch großes Werk es war“.

visszatér az eredeti raveli változathoz, de a kézzongorás játékot követően Ravel keményen hangot ad nemtetszésének (Waugh 2008, 184-186). Marguerite Long, egy jelenlevő francia zongorista, ekképp emlékszik vissza a beszélgetésükre:

Ravel: „De ez egyáltalán nem a darab!”

Wittgenstein megvédte magát: „Én egy idősebb, tapasztaltabb zongorista vagyok, és így nem szól jól!”

Ravel megismételte: „Én pedig egy idősebb hangszerelő vagyok, és ez igenis jól szól!”¹⁸

Később, levélben folytatták:

Dühösen ezt írta Wittgenstein: „Az előadónak nem kellene szolgálónak lenniük!”

Ravel azt válaszolta: „Márpedig az előadók szolgálók!”¹⁹ (in: Winkler 2004, 8 és Edel 1994, 32).

A raveli *concerto* sohasem lesz igazán Wittgenstein kedvelt darabja. Évekkel később is jobbnak és maradandóbbnak tartja Joseph Labor vagy Franz Schmidt zongoraversenyeit (Edel 1994, 32), bár ezek mára már jóformán ismeretlenek.

Két dolgot viszont nem szabad elfelejtenünk: egyrészt, hogy Ravel balkezversenye, mint a 20. század egyik emblematikus műremeke, Wittgenstein nélkül ma nem lenne. Másrészt azt, hogy Wittgenstein a romantikában érik zenésszé, és ízlésvilágában is ez lesz számára a mérték. Ezért történhet meg az, hogy mind a Prokofjev által, mind a Hindemith által írt zongoraverseny számára idegen, érthetetlen marad. Furcsa és paradox módon, e két általa rendelt műremeket nem is játssza el soha.

Prokofjev nagyon találóan fogalmazza meg ezt a Wittgensteinnak írott levelében, a számára komponált zongoraversenye kapcsán:

„Törtem a fejem, és igyekeztem kiszámítani, hogy Önre vajon majd milyen benyomást tesz, mint zene. Nehéz probléma! Ön a 19. század zenésze, én a 20-é. [...] Ne ítélje meg a zongoraszólamot elhamarkodottan, ha bizonyos momentumok elsőre emészthetetlennek tűnnek is, ne siesse el az ítélezést, hanem várjon egy kicsit”²⁰ (in: Edel 1994, 32).

---

¹⁸ Ravel: „*Aber das ist überhaupt nicht das Stück!*“

Wittgenstein verteidigte sich: „*Ich bin ein alter, erfahrener Pianist und das klingt so nicht!*“

Ravel erwiderte: „*Ich bin ein alter Orchestrator und das klingt sehr wohl!*“

¹⁹ In großer Rage schrieb ihm Wittgenstein: „*Die Interpreten sollten keine Sklaven sein!*“

Ravel entgegnete: „*Die Interpreten sind Sklaven!*“

²⁰ „*I have racked my brains trying to predict what sort of impression it will make upon you as music. Difficult problem! You are a musician of the 19th century, I am of the 20th. I have tried*

A mű viszont az 1931-es megkomponálása után előadatlan marad – Wittgensteinnak nem tetszik, hiányolja belőle a „belső logikát”. Szokásához híven röviden és szókimondóan válaszol Prokofjevnek:

„Köszönöm a *concertót*, de egyetlen hangot sem értek belőle és sohasem fogom eljátszani”²¹ (in: Patterson 1999, 218).

Wittgenstein honoráriumra viszont – szerződések révén – kizárólagos jogokat is biztosít számára: ezeket a műveket más zongorista nem adhatja elő, amíg ő nyilvános koncerteket tud adni, sőt, még a partitúrát sem szabad lemásolni vagy kiadatni. Több eset tanúskodik arról, hogy ehhez Wittgenstein makacsul ragaszkodik is. Ennek a számlájára is írható, hogy Otokar Hollmann vagy Siegfried Rapp – jobb kezükre megsebesült – zongoristák neve sokkalta kevésbé ismert. Nem volt lehetőségük Wittgenstein haláláig az általa rendelt művek zömét pódiumra vinni.

Az elő-nem-adott Prokofjev zongoraverseny körül is hosszas huzavona alakul ki. Megkomponálása után 19 évvel, 1950 június 5-én, Siegfried Rapp – aki a második világháborús orosz fronton, robbanásban jobb karját elveszíti – engedélyt kér Wittgensteintől a mű előadására. Ő azonban nyersen visszautasítja:

„Nem azért építész házat, hogy másvalaki lakjon benne. Én rendeltem és én fizettem a művekért, a teljes ötlet az enyém volt. [...] A ház megépítése sok pénzembe és erőfeszítembe került – minden esetben túl nagylelkű voltam a szerződésekkel, amint Ravel esetében is, és most ezért büntetnek. De azok a művek, amelyekhez kizárólagos előadói jogom van, az enyém maradnak mindaddig, amíg nyilvánosan koncertezem, így tisztességes és méltányos. Amikor meghalok, vagy már nem koncertezek, akkor a művek mindenkinek hozzáférhetőek lesznek, mert nem szándékom, hogy a könyvtáramban porosodjanak a zeneszerző hátrányára”²² (Waugh 2008, 293-294).

---

to compose as simply as possible; [...] don't judge the piano part too hastily, if certain moments seem to be indigestible at first, don't press yourself to pronounce judgement, but wait a while.”

²¹ *“My thanks for the concerto, but I don't understand a single note of it and I will never play it.”*

²² *“You don't build a house just so that someone else can live in it. I commissioned and paid for the works, the whole idea was mine. [...] Constructing this house has cost me a great deal of money and effort – I was in any case far too generous with contracts as in the Ravel case, and I am now being punished for it. But those works to which I still have the exclusive performance rights, they are to remain mine as long as I still perform in public; that's only right and fair. Once I am dead or no longer give concerts, then the works will be available to everyone, because I have no wish for them to gather dust in libraries to the detriment of the composer.”*

Végül mégis engedményt tesz, ugyanis 1956 szeptemberében sor kerülhet az ősbemutatóra: Siegfried Rapp zongorázik, és Martin Rich vezényli a Berli Rádió Szimfonikus Zenekarát.

Hindemith zongoraversenyének még hányadtatottabb a sorsa: az op. 29-es, 1923-ban írott *Klaviermusik mit Orchester* kompozíció *avantgarde*-jellege mérően idegen lehet Wittgenstein számára, ugyanis a partitúra a zongorista kottatárában marad előadatlanul. Bár kísérletek vannak a kiadására, ezek meghiúsulnak. A zenetörténet már elveszítettnek tudja, amikoris özvegye 2002-es elhalálózását követően előkerül a zongorista hagyatékában. Az ősbemutatóra így – bő 80 év távlatából – 2004-ben kerül sor, Leon Fleischer amerikai zongoraművésszel a zongoránál (és Simon Rattle karmesterrel a Berli Filharmonikusok élén), aki immár – a *fokális disztóniát* leküzdve – ismét képes két kézzel zongorázni. Hindemith – Prokofjevhez hasonlóan – ismeri Wittgenstein beállítottóságát, és egy neki címzett levélben ennek hangot is ad: „Sajnálám, ha a darab Önnek nem okozna örömet – lehetséges, hogy kezdetben egy kissé szokatlanul hangzik – én azonban nagy szeretettel és szívesen írtam”²³ (Winkler 2014, 4-5). Wittgenstein nem tud a darabra hangolódni.

A többi, többségében romantikus hangvételű zongoraversenyt Wittgenstein előszeretettel játssza. Így Labor, Braun, Schmidt, Bortkiewicz, Korngold zongoraversenyei egymás után születnek, és a világ legismertebb zenekarai kísérik, valamint olyan neves karmesterek dirigálják, mint Bruno Walter, Willem Mengelberg, Pierre Monteux, Wilhelm Furtwängler, Carlos Kleiber, Serge Koussevitzky, Ormándy Jenő (Edel 1994, 31). A későromantikus hangvétel iránti elköteleződést jelzi pl. az is, hogy Korngold zongoraversenye annyira lenyűgözi Wittgensteint, hogy szinte azonnal újabb darabot rendel tőle – így születik meg Korngold op. 23-ás kamaraszvitje két hegedűre, cselőra és „balkéz”-zongorára.

A Wittgensteinnak írott kompozíciók mellett számos jelentős „*csak bal kézre*” írott alkotás születik – többek között Otokar Hollmann, Harriet Cohen, Siegfried Rapp, Gary Graffman, Leon Fleisher²⁴ „*balkéz-zongoristák*” számára. A legjelentősebbek zongoraversenyek közül megemlítjük a következőket:

---

²³ „*Es würde mir leid tun, wenn Ihnen das Stück keine Freude machen würde – vielleicht ist es Ihnen anfänglich ein wenig ungewöhnt zu hören – ich habe es mit großer Liebe geschrieben und habe es sehr gern.*”

²⁴ Leon Fleisher számára nagyon sok szóló zongoradarab is készül.

zeneszerző	„csak bal kézre” írott zongoraverseny	év	akinek írta
Bohuslav Martinů (1890-1959)	<i>Divertimento zongorára és zenekarra</i>	1926	Otokar Hollmann
Leoš Janáček (1854-1928)	<i>Capriccio zongorára és fúvószenekarra</i>	1926	[Otokar Hollmann]
Kurt Leimer (1920-1974)	<i>Zongoraverseny nr. 2, balkézre</i>	1940	–
Norman Demuth (1898-1968)	<i>Zongoraverseny bal kézre</i>	1947	Harriet Cohen
Norman Demuth	<i>Legenda – bal kézre és zenekarra</i>	1948	Harriet Cohen
Arnold Bax (1883-1953)	<i>Concertante bal kézre</i>	1948	Harriet Cohen
Josef Bartovský (1884-1937)	<i>Zongoraverseny nr. 2 (bal kézre)</i>	1952	Otokar Hollmann
Johannes Paul Thilman (1906-1973)	<i>Concertino bal kézre és zenekarra, op. 65</i>	1954	–
Dieter Nowka (1924-1998)	<i>Zongoraverseny bal kézre, op. 71</i>	1963	Siegfried Rapp
Ján Zimmer (1926-1993)	<i>Zongoraverseny nr. 5, bal kézre, op. 50</i>	1964	–
Raoul Sosa (1939*)	<i>Zongoraverseny balkézre</i>	1989	Raoul Sosa
Gunther Schuller (1925-2015)	<i>Zongoraverseny 3 kézre</i>	1990	Leon Fleisher és Lorin Hollander
C. Curtis-Smith (1941-2014)	<i>Zongoraverseny bal kézre</i>	1991	Leon Fleisher
Lukas Foss (1922-2009)	<i>Zongoraverseny bal kézre</i>	1993	Leon Fleisher

Ned Rorem (1923*)	<i>Zongoraverseny nr. 4 (bal kézre)</i>	1993	Gary Graffman
William Bolcom (1938*)	<i>Gaea – zongoraverseny két bal kezés zongorára és zenekarra</i>	1996	Gary Graffman és Leon Fleisher
David Haynes (1960*)	<i>Zongoraverseny nr. 1, bal kézre</i>	1999	–
Luis Prado (1972*)	<i>Zongoraverseny bal kézre</i>	2001	Gary Graffman
Richard Danielpour (1956*)	<i>Zongoraverseny nr. 3 – „Zodiac Variations”</i>	2001	Gary Graffman
Daron Hagen (1961*)	<i>Seven Last Words – zongoraverseny bal kézre és zenekarra</i>	2002	Gary Graffman
Stanisław Skrowaczewski (1923*-2017)	<i>Concerto Niccolò, bal kézre</i>	2002	Gary Graffman
Pehr Henrik Nordgren (1944-2008)	<i>Zongoraverseny bal kézre és kamarazene-karra, op. 129</i>	2004	–

Ezeket a „*csak bal kézre*” írott kompozíciókat két jelentős zenetörténeti katalogizálás foglalja össze (Theodore Edel, 1994 és Donald L. Patterson, 1999). Ezek két olyan egyetemi zongoratanár nevéhez fűződnek, akik egy véletlen baleset következtében nem tudják a kétkezes zongorázást folytatni, így ösztönzést éreznek, hogy összesítsék az egykezes zongorairodalom fellelhető műveit. Theodore Edel *Piano Music for One Hand* (1994) című könyvének előtörténete az, hogy Edel egy csuklósérülést szenved, eltörik a jobb kezének sarka-kéztöcsontja. Patterson *One Handed: A Guide to Piano Music for One Hand* (1999) című könyve azután keletkezik, miután a szerző egy parkolóház jeges talaján megcsúszva súlyos baloldali vállsérülést szenved, és miután látja, hogy a műtét és a gyógyterápia nem vezet teljes felépüléshez, kénytelen az egykezes zongorairodalom felé fordulni. Kettejük munkájának érdeme, hogy az összesítés mellett bemutatják röviden a listázott műveket is.

Összefoglalásként elmondhatjuk, hogy a „*csak bal kézre*” írott kompozíciók a zeneirodalom egy figyelemreméltó és meghatározó fejezete. Az élet

egyik csodája, hogy a veszteségből is gyümölcs tud teremni. Zichytől kezdődően mégis közöttünk lehetett és lehet számos remek zongoraművész, és sok jelentős zeneirodalmi alkotás születhetett meg e kényszerhelyzet nyomása alatt Szkrjabin op. 9-es *Prelűdjétől és noktürnjétől*, Bartók *Balkéztanulmányán*, Lipatti *Szonatináján* át a remekbeszabott zongoraversenyekig, vagy a kortárs „*csak bal kézre*” írott szólódarabokig.

Irodalom

- ALTENMÜLLER, Eckart 2005. *Robert Schumann's Focal Dystonia*. In: Bogousslavsky, Julien – Boller, Francois (ed.). *Neurological Disorders in Famous Artists*. Frontiers of Neurology and Neuroscience, vol. 19, pp. 1-10. Karger Publishers. Basel – https://www.immm.hmtm-hannover.de/uploads/media/Altenmueller_Schumanns_Dystonia_01.pdf (2018. 09. 10.)
- BROFELDT, Hans. *Piano Music for the Left Hand Alone* – <http://www.left-hand-brofeldt.dk/> (2018. 03. 21.)
- EDEL, Theodore, 1994. *Piano Music for One Hand*. Indiana University Press. Bloomington.
- HAMMOND, Clare, 2012. *To Conceal or Reveal: Left-hand Pianism with Particular Reference to Ravel's Concerto pour la main gauche and Britten's Diversions*. PhD Dissertation. City University. London.
- KÄPPEL, Hubert 2016. *The Bible of Classical Guitar Technique – A Detailed Compendium of Fundamentals and Playing Technique of 21st Century Classical Guitar*. AMA Musikverlag. Berlin.
- KONG, Won-Young, 1999. Paul Wittgenstein's Transcriptions for Left Hand: Pianistic Techniques and Performance Problems. PhD Dissertation. University of North Texas. Denton, Texas.
- LAENG, Bruno – PARK, Ariane 1999. *Handedness Effects on Playing a Reversed or Normal Keyboard*. In: *Laterality* 4, No. 4, pp.363-377 – <https://www.researchgate.net/publication/51365625/download> (2018. 09. 04.)
- KOPIEZ, Reinhard – JABUSCH, Hans-Christian – GALLEY, Niels – HOMANN, Jan-Christoph –
- LEHMANN, Andreas C. – ALTENMÜLLER, Eckart, 2011. *No disadvantage for left-handed musicians: The relationship between handedness, perceived constraints and performance-related skills in string players and pianists*. – In: *Psychology of Music* 40, No. 3, pp. 357-384 –

- https://www.immm.hmtm-hannover.de/fileadmin/www.immm/Publicationen/Kopiez-Jabusch-etal_2012_NoDisadvantageHandedness.pdf (2018. 09. 04.)
- LEE, Minji, 2017. *A Pedagogical Approach to Teaching Left-Handed Piano Repertoire*. PhD Dissertation. Texas Tech University.
- MIKSZÁTH Kálmán, 2013. *Cikkek és karcolatok II* – elektronikus kiadás. Book and Walk Kft. Budapest. – <http://mek.oszk.hu/00900/00901/html/01.htm> (2018. 09. 07.)
- NYÍRI Kristóf, 1983. *Ludwig Wittgenstein*. Kossuth Kiadó. Budapest – <http://mek.oszk.hu/09500/09566/09566.pdf> (2018. 10. 04.)
- PATTERSON, Donald L., 1999. *One Handed: A Guide to Piano Music for One Hand*. Greenwood Publishing Group. Westport, Connecticut – London.
- TAYLOR, Gregory Scott, 2010. *The Eight Transcriptions of Chopin's "Black Key" Etude Op 10 No 5 by Leopold Godowsky*. Open Access Dissertations. 964. University of Miami – https://scholarlyrepository.miami.edu/oa_dissertations/964 (2018. 09. 06.)
- WAUGH, Alexander, 2008. *The House of Wittgenstein – A Family at War*, Bllomsbury Publishing. London.
- ZICHY Géza 1915. *A félkezű ember könyve*. Franklin Társulat. Budapest.
- WINKLER, Heinz-Jürgen (ed), 2004. *Hindemith Forum 10/2004 – Klaviermusik mit Orchester*. Hindemith-Institut. Frankfurt am Main – https://www.hindemith.info/fileadmin/hindemith-forum/hf_10_2004.pdf (2018. 09. 04.)